

Kentimiz, Kültürümüz, Mimarlığımız

G ü n g ö r K a f t a n c ı * *

Fransız mimarlık yasası "**mimarlık kültürün bir ifadesidir**" maddesi ile başlıyor.

Bu tümcenin başka bir söylemi mimarlık olayının kültürel yapıdan soyutlanamayacağı gerçeğidir.

Bu kısa bildirinin amacı ise, bir bakıma bu genel gerçeğin tersi anlamına gelebilecek olan mimarlık eyleminin, sonuç olarak yapıların, kentlerin fiziki varlıkları ile kültüre, kent kültürüne etkisini irdelemek ve savlarını kanıtlamak için İzmir'in dünü ve bugününden örnekler vermek olacaktır. Yöntem olarak soyut bir mimarlık eyleminin doğal sürecini izleyerek konuya yaklaşmayı deneyeceğim.

1. Mimarlık Eylemi Nedir?

Genelde bina yapma sanatına mimarlık diyoruz. Yapılar ya da binalar yaşantımızın içinde sürüp gittiği iç ve dış mekanları ve bunların çeşitli amaçlara göre organizasyonunu anlatmakta, yapma eylemi tüm teknoloji dünyasını ve onun sorunlarını kapsamakta, sanat sözcüğü de olayın estetik boyutunu vurgulamaktadır. Brezilyalı mimar Oscar Neimayer mimarlığı iki ana bileşenin "**ki birisi sosyal koşullar diğeri teknik olanaklardır**" sonucu olarak tanımlamıştır.

Bunlara ek olarak mimarlığın, insanlığın ilk çağlarından bu yana kültürel sürekliliğin sağlanmasındaki en önemli araç olma niteliğini de hatırlatmak isterim. Böylece mimarlığı tanımlamaya çalışırken bir ayrıntıyı da gözden kaçırmamak gerektiğini düşünüyorum. Bana göre mimarlık bir yapının işlevsel konstruktif boyut ve niteliklerinden soyutlanmış olarak ulaştığı görsel ve estetik düzeye verilen ad ya da tanım değildir.

Her bina bir mimarlık olayıdır ve topluma, çevresine, kente olumlu, olumsuz bir katkıyı ifade eder. Sorunlarımızı İzmir ölçeğine indirgediğimizde bunun daha önem kazanacağını sanıyorum.

Son olarak kenti oluşturan alt yapı, yollar, yeşil alanlar v.b. öğelerin yanında en önemlisi mimarlık ürünü olan binalardır. Bu nedenle yer yer bina, mimarlık, kent sözcüklerini birlikte ve eşdeğer anlamlarda kullanmak zorunda kalacağız.

2. Mimarlık Olayı Nasıl Başlar ve Gerçekleşir?

Mimarlık olayı, toplumsal ya da bireysel bir gereksinim ile gerçekleştirme olanaklarının (günümüzde finansal kaynakların) çakışması ya da çakışacağına kanaat getirilmesi ile başlar.

Çoğu zaman gereksinim ile arsa, finans kaynağı vb. olanaklar arasında uyuma gerçekleşmediği için gereksinimlerin sıraya sokulması zorunluluğu ortaya çıkar. Gereksinimlerin öncelik sıralamasındaki doğruluk ya da yanlışlık bir çok başka yarar ya da zararın yanısıra kültürel gelişmeye önemli ölçüde olumlu, olumsuz katkıda bulunabilir. Gereksinim saptanmasında konut, sağlık yapıları, eğitim yapıları gibi önemli bir bölüm için öncelik saptamak oldukça yalın ve kolay görünebilir.

Ama işlevler değiştikçe sorunun olağanüstü karmaşık hal aldığı bir iki örnekle göstermeye çalışacağım.

a- Olimpik Stadyum

b- Opera

İzmir için birinci gereksinim saptanmış öncelik tanınmış gerçekleştirilmiş

İkinci gereksinim saptanmış projeler elde edildikten sonra öncelik sıralamasında yanlışlık yapıldığına karar verilerek vazgeçilmiştir.

Tersine bir tercih kültürel düzeyimizi nasıl etkilerdi sorusu oldukça ilginç yanıtlara olanak verebilir.

Başka bir örnek Konak Meydanı düzenlemesidir.

Konak Meydanı'nda arsa kamuya ait çok önemli bir kaynaktır. Bu kıymetli yere kentlinin en önemli gereksinimi saptanarak bir bina yapılması istenmektedir. Bize göre kentimizin şu yapılara gereksinimini hemen sıralamak mümkündür.

1- Opera ya da konser salonu

2- Kültür merkezi

3- Kitaplık

4- Çok maksatlı salon

5- Yeşil alan ve orman

6- Eğlence merkezi

7- Çarşı

Yöneticiler bu gereksinimlerden en önemlisinin çarşı olduğuna karar vermişler ve ona öncelik tanımışlardır.

Bu önceliğin çeşitli nedenleri olabilir.

Ancak kültürel gelişme ve zenginleşmeye katkısı açısından olumlu bir tercih olduğu kesinlikle söylenemez.

Gereksinim saptanmasında bir de olumlu örnek vermek isterim.

3 yıl kadar önce Kuşadası Belediyesi turistik alışverişe dönüşmüş olan dükkanların yerine yerli halkın günlük ihtiyaçlarını karşılayacak bir çarşı yaptırmak istemişti. Belediye başkanı bu konuda açılacak mimari proje yarışmasının programına ısrarla ve mali olanakları zorlayarak bir kitaplık, çok maksatlı salon (tiyatro ve konserler için), müzik odası gibi kültürel faaliyetlere dönük işlevlerin girmesini sağladı.

3. Mimari Tasarım ve Projelendirme

Mimarlık olgusu gereksinim saptanmasından sonra ayrıntılı yapı programı ve tasarımı ile devam eder. Tasarım kavramını bu bölümde bazı tanım yanlışlıklarını göze alarak bina ölçeğinden kentsel tasarım ve kent planlaması ölçeklerine kadar birlikte kullanmak istiyorum.

Kent planlamasının ve imar planlarının yaşamımızın tümünü nasıl etkilediğini hepimiz biliyoruz. Ben özel olarak İzmir'in tarihi mimari mirasının yok edilmesi olgusuna değinmek istiyorum.

Ülkemizin hızlı kentleşme sürecine girdiği 50'li yıllardan sonra İzmir'de de kentsel cinayetler işlendi. Bu cinayetlerin en başında daha uzun yıllar korunup yenileştirilebileceğine inandığım mimari mirasın yok edilmesi gelmektedir.

Kuşkusuz bu olgunun sosyal, ekonomik, karmaşık nedenleri vardır. Ama sonuçta imar planı kararları ile gerçekleştirilmiştir.

Bugün kentimizde koruma konusunda oldukça olumlu bir bilinçlenmenin gerçekleşmiş olduğunu, birçok sakız tipi evin yeni işlevlerle kullanılmaya başlamasından koruma kurullarının özverili ve ısrarlı takipçiliğinden, imar planlarından koruma ile ilgili getirilmiş kararlardan da görebilir ve gözleyebiliriz. Ne var ki yeni binalar için tasarım yapan bir çok mimarın başka bir tehlikenin içinde olduklarını düşünüyorum. Koruma ve çevreye uyum ve mimari biçim sorunları ile içiçe gelişen bir kitsch olgusu ile karşı karşıya olduğumuz inancındayım. Bazı tasarımcı mimarlar inceledikleri ve korumaya çalıştıkları sivil mimarlık örneklerine hayranlıklarını, onları aynen yineleyerek bir kimlik arayışına girdiler. Mevcut yapısal çevreye uyum adına da bu taklit salgını genişledi, giderek koruma ile ilgili kurullar projelerde çevreye uyum adına zorunlu biçimsel koşullar öne sürmeye başladılar. Bu olguya batıdaki mimarlık akımlarının yanlış yansımaları da eklenince tüm büyük kentlerimizde olduğu gibi İzmir'de de mimarlık alanında eklektik, kitsch ürünleri birbiri arkasına boy göstermeye ve daha vahim olarak da toplumun genel beğeni düzeyinde niteliksel bir değişim gözlenmeye başlandı.

Bir bakıma köklü ekonomik evrimlerle eş zamanlılık gösteren toplumsal ve evrensel estetik normlara ters düşen bir zevksizlik yaygınlaştı.

Bu olay hiç kuşkusuz sadece mimaride, dekorasyon anlayışında, müzikte, giyim kuşam biçimlerinde, eğlence şekillerinde vb. bütün yaşamsal işlevlerde hissedilir oldu.

Burada bizim ilgi alanımız mimari tasarım olduğuna göre bazı örneklerle ayrıntılarına girmeye çalışacağım.

Eski klasik Türkiye evleri taklitçiliğinin belli başlı örneklerini Ağa Han ödülü de kazanan Gökova Çakırhan evlerinde izleyebiliriz.

Başka bir taklitçilik de levanten evleri ile İngiliz kolonilerindeki klasikleşmiş frontolu, yivli kolonlu yapı taklitlerinin İzmir ve çevresindeki yeni örneklerinde gözlenebilir.

Mimarlık eylemi, tarihten en çok etkilenen sanat dallarından birisidir. Bu etkinin olağanüstü değişen, gelişen teknoloji olanakları ve işlev çeşitliliği nedeniyle azalacağını düşünsek bile biçimsel olarak mimarları her zaman ilgilendirmiştir.

Batıda gelişen post modernist düşüncelerin yanlış yansımaları, ulusal kimlik arayışları gibi nedenlere çağının özgün biçimini yaratma zorluğu da eklenince, mimarların bir bölümü bize göre kültürel bir gericiilik demek olan taklitçilik kolayına kaçmaya başlamışlardır.

Buna karşın tasarım sırasında üzerinde yaşadığı toprakların kültürel zenginliğini aktarabilme ve kentlerine, yapılarına bir kimlik kazandırma gibi etik bir sorunu ve sorumluluğu olan mimar belli bir ikilem içinde kalmış görünmektedir.

Bir yüzyılı daha geride bırakmaya hazırlandığımız bu yıllarda mimari tasarım ilkelerimiz neler olabilir, ülkemizin ve dünyanın kültür mozaiğine nasıl katkıda bulunabiliriz.

Bana göre önce bu soruyu tasarım ve karar verme aşamasında her yapı için mutlaka sormalıyız. Üzerinde yaşadığımız toprakların ilk çağlardan bu yana var olan mimari mirasını zaman, ırk, ulus farklılıkları gözetmeksizin korumaya çalışmalı ve sahip çıkmalı, mimarlık tarihimizi iyi bilmeli ve tanımalıyız. Ayrıca gelişmekte olan bir ülkenin kıt kaynaklarını çok dikkatli kullanmak zorunluluğumuzun ayırında ve bilincinde olmalıyız.

Ancak bu bilgi ve bilinçte olan tasarımcı ve proje kararları üreten mimarın entelektüel yapısı hem tarihi ve kültürel sürekliliğin yeni yapılarda yansıtıp devam ettirmesine hem de çağdaş, evrensel kültüre katkıda bulunmaya yardımcı olabilir.

Mimarlık dilinin biçimsel sorunları, yabancı akımların ve de tarihsel yapıların bilinçsiz taklitleri ile değil, bu entelektüel yapı ve kişisel mimarlık yeteneğinin senteziyle çözülebilir. Özgün, çağdaş mimari biçimin bir koşulu da toplumsal beğeni düzeyinin yukarıda anlattığımız olumsuzluklarına gereksiz süs, şatafat ve gösteriş istemlerine karşı direnme gücüdür ve kentimizin bu bilince olağanüstü gereksinimi olduğunu düşünüyorum.

4. Uygulama ve Kullanma

Mimarlık eyleminin son halkası olan uygulama aşamasının tasarım ve projelendirme olgusundan tam olarak ayrılması olanaklı ve her zaman gerekli değildir. Yapı kullanılmaya başlayıncaya kadar kimi detayların devamlı gözden geçirilerek yenilenmesi her zaman bir zafiyet değil, başarı için organik ve doğal bir yöntem gibi algılanmalıdır.

Mimari uygulamanın kültürel bir katkı düzeyindeki başarısı hiç kuşkusuz yapı malzeme ve teknolojilerindeki gelişme ile teknik eğitim, teknik personelin kademelenmesi gibi temelde başka kültürel bir sorunu eğitim sorununu gündeme getirmektedir.

Bu bildirinin konusu dışında gördüğüm bu sorunun en başarılı tasarımları bile olumsuzlaştırabileceğini hatırlatarak tasarım ve uygulamaya sırasında ele alınması gerekli başka bazı sorunlara değinmek istiyorum. Bunlardan birisi yeni binaların var olan yapılanmış çevreye özellikle de tarihi yapılara ya da dokuya uyum sorunudur.

Eski yapıların mimari öğelerinin yeni yapılarda yinelenmesi uyum konusunda yanlış ve ilkel bir yaklaşımdır. Uyum konusu her yapı ve yapı grubu için ayrı ayrı çözülmesi gereken bir mimari problem olup yerine göre eski yapının tam kontrastı bir görsel değer ile de sağlanabilir. Burada esas olan, var olan yapıya, dokuya saygılı olmak onu zedelememeye özen göstermek, belki başka bir deyişle onun yanında mütevazı tandanslı olabilmektir. Son olarak yapıların kullanılırken cephelerine ve çevresine yapılan tecavüzlerin bir kentsel kültür ya da kültürsüzlük sorunu olduğunu hatırlatmak istiyorum.

* Bu makale 1994 yılında düzenlenmesi planlanan Kültür Kongresi için hazırlanmıştır.

** Y. Müh. Mimar